

ОЛЕНА ВАСИЛІВНА ЦВЕК — ПІВВІКУ В АРХЕОЛОГІЇ

Виповнилося 80 років від дня народження Олени Василівни Цвек — відомого археолога, кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту археології НАНУ.

Олена Василівна народилася 3 серпня 1931 р. у Києві в родині службовців. Батько був офіцером Червоної армії, мати — мистецтвознавцем. Родина мешкала в будинку 4 на вул. Володимирській, що колись належав родичам, а бабуся була співвласницею. Тож дитячі та юнацькі роки ювілярки пройшли в середмісті столиці — на Старокиївській горі та Гончарах. У період Великої Вітчизняної війни Олена Василівна разом із матір'ю Ольгою Михайлівною Малащенко в потязі евакогоспітальної проїхала від Краснодару через Кавказ та Іран до Сталінграда. В січні 1944 р. вони повернулися у Київ, де Олена Василівна продовжила навчання у школі № 13, а згодом — і на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Шевченка, який закінчила у 1959 р. Її однокурсниками були такі знані нині фахівці як археолог Владислав Гладілін і антрополог Світлана Круц.

Від 1958 до 2008 років Олена Василівна працювала в Інституті археології АН УРСР (нині Інститут археології Національної академії наук України), де пройшла шлях від лаборанта до старшого наукового співробітника. Її вчителями були відомі вчені Л.М. Славін і С.М. Бібіков.

Під час однієї з археологічних розвідок на р. Кальміус Олена Василівна познайомилася з Іваном Мовчаном. Зустріч стала визначною для них. Разом вони відкрили (1962 р.) відоме нині поселення біля с. Роздольне, яке потім досліджували О.Г. Шапошнікова та інші фахівці. Тут розпочалося їхнє спільне сімейне та наукове життя, яке щасливо триває донині.

© Е.В. ОВЧИННИКОВ, 2011

Від 1961 р., завідуючи кілька років Науковими фондами Інституту археології, Олена Василівна запровадила першу наукову систему розміщення археологічного матеріалу за схемою, запропонованою Д.Я. Телегіним.

Але найперше Олена Василівна Цвек — знаний фахівець у дослідженні трипільської культурно-історичної спільноти. Поштовхом до вибору саме такого наукового напрямку стала участь у розкопках поселення Гребені в 1961—1963 рр. експедицією під керівництвом С.М. Бібікова.

Від кінця 1960-х рр. дослідниця розпочинає масштабне вивчення «східного ареалу» Трипільля, що пізніше вилилося в дисертацію на тему «Трипільська культура межиріччя Південного Бугу та Дніпра», захищену 1987 р. Під її керівництвом Правобережною первісною експедицією Інституту археології (1969—1988 рр.) розкопано та обстежено близько тридцяти трипільських пам'яток у Побужжі та Буго-Дніпровському межиріччі. Це — Шкарівка (1969—1973 рр.), Гарбузин, Ботвинівка, Бугачівка та Бачкуріне (1971—1973 рр.), Зарубинці, Зюбриха, Копіювата, Гребля, Владиславчик, Красноставка, Миколаївка, Семенівка, Христинівка, Чижівка і Харківка (1974—1975 рр.), Миропілля та Лісове (1974—1976 рр.), Тараша (1982 р.), Вільховець II (1984 р.), Онопріївка (1984—1985, 1993 рр.). Чотири з них відкрила дослідниця (Гребля, Шкарівка, Тараша та Христинівка). На базі експедиції О.В. Цвек понад десятиліття діяли курси підвищення кваліфікації археологічних кадрів України, які очолював Д.Я. Телегін. Цікаві лекції та безпосередня участь у розкопках яскравих трипільських поселень Гарбузин, Шкарівка, Веселий Кут, Миропілля, Березівка та ін. привернули багатьох слухачів до археології. Це, зокрема, О. Ситник, К. Красильников, М. Оленковський, О. Кротова, Л. Корнилко-Лугова, Г. Охріменко та багато інших.

Олена Василівна Цвек, 1959 р.

Олена Василівна бере активну участь і в дослідженні феномену трипільських поселень-гігантів. У 1975—1985 і 1993 роках вона провадила розкопки на найранішому з них — поселенні Веселий Кут площею 150 га. Тут виявлено унікальну гончарну майстерню з двох будівель і горн. Не менш унікальним було відкриття енеолітичного виробничого комплексу з видобутку та обробки кременю Коробчино—Рубаний Міст (1988—1989 рр.).

У 1988—2000 рр., а на той період припали найважчі для української археології часи, Олена Василівна очолювала Кіровоградську первісну експедицію. Окрім розвідок, експедиція провадила розкопки трипільського багатощарового поселення Березівка. У 2005—2009 рр. вона стала керівником з українського боку спільної російсько-української експедиції, що працювала за грантом РГНФ—НАНУ та ставила за мету дослідити пам'ятки з видобутку й обробки кременю енеолітичної доби, зокрема трипільське поселення-майстерню Бодаки. Одним з результатів цієї роботи стала міжнародна виставка «Довгі крем'яні пластини Європи», яка демон-

струвалася протягом 2006—2008 рр. у Орлеані (Франція), Варні (Болгарія), Гренаді та Барселоні (Іспанія). Без активної участі Олени Василівни у підготовці виставки та виданні її каталогу навряд чи цей проект був би здійснений.

Колекції з розкопок Олени Василівни займають не одну полицю у провідних музеях України, а найяскравіші експонуються в Україні та за кордоном — чудово орнаментований посуд, моделі вітарів і печей тощо. Всесвітньою стала керамічна модель двоповерхового житла з Росохуватки. Ця знахідка на початку 1970-х рр. для багатьох учених стала вагомим наочним аргументом на користь версії щодо зведення трипільцями двоповерхових будівель. Але сама автор знахідки вважає, що модель репрезентує макет житла з заглибленим нижнім приміщенням, які були відкриті на поселеннях «східного ареалу» Трипілья, а нині відомі і в «західному».

Попри колосальне нагромадження матеріалів і необхідність їхньої обробки, подання наукової звітності, господарчі та сімейні справи — Олена Василівна має трьох дітей, вона не лишається осторонь фундаментальної науки. В її працях відбиті ключові проблеми — генези трипільської культурно-історичної спільноти, її економіки, домобудівництва, духовності, суспільних стосунків, виробничої та побутової діяльності. Загалом нею видруковано понад 140 праць, зокрема три монографії, а її внесок в дослідження трипільської культури відзначено премією ім. Вікентія Хвойки.

Аналіз керамічного виробництва трипільської культури дозволив намітити Олені Василівні динаміку його розвитку та визначити соціальні форми його організації: від домашнього, родинного до появи спеціалізованих центрів общинного і міжобщинного характеру. Останнє відбилося у впровадженні двокамерних горнів і відповідній, централізованій, організації праці, появі спеціалізованих общин, що працювали на внутрішній ужиток і на обмін. Поняття «гончарний центр» дослідниця наповнює глибшим змістом. Це, на її думку, не конкретний пункт або декілька з керамічними майстернями, які виробляли продукцію для навколишніх поселень, хоча такі теж існували в Трипільлі. Це — радше, географічний та ідеологічний простір, в якому працювали та спілкувалися гончарі однієї керамічної «школи» чи традиції.

Від самого початку наукової кар'єри дослідниця захоплена темою вивчення світогляду та міфології трипільського населення. Її пер-

ша публікація присвячена посудині з антропоморфними зображеннями з Гребенів, за якими вдалося реконструювати один з обрядів. Відкриття поряд з керамічними майстернями святилищ дозволило Олені Василівні висловити думку про появу в Трипільлі особливих вірувань, пов'язаних з гончарним виробництвом. Спектр обрядових дій, пов'язаних з культами різних виробництв, розширений у подальших роботах дослідниці.

Феномен трипільського гончарства виник поряд з яскравими комплексами Балкано-Карпатського регіону. Взаємозбагачення йшло шляхом технологічних, стилістичних та ідейних запозичень, а також через обмін художніми еталонами. Саме за «імпортами» Олена Василівна простежує тісні контакти Трипільля з населенням Південно-Східної та Центральної Європи, які й надали яскравих самобутніх рис об'єднанню населення «східного ареалу» Трипільля, які базувалися на ранньотрипільських/прекукутенських традиціях.

Два великих ареали трипільської культури — «західний» та «східний» — дослідники виділяли давно; так само давною є й проблема належності груп найпізнішого періоду до єдиної культурно-історичної спільноти Кукутень—Трипільля. Та лише Олені Василівні вдалося належно аргументувати існування окремої археологічної культури — «східнотрипільської».

Своєрідний напрям розвитку цієї структури з чотирма локально-хронологічними варіантами, з-поміж яких найбільшу увагу приділено буго-дніпровському, узгоджується з раніше висловленими міркуваннями (В. Думітреску, В. Даниленко). Зазначимо, що подібної розробки ще чекає «західний» ареал Трипільля.

Ще одне з дискусійних питань у трипільлязнавстві — проблема домобудівництва — для пам'яток «східного» Трипільля також успішно вирішене Оленою Василівною. Зокрема, за матеріалами поселення Шкарівка вона переконливо спростовує концепцію двоярусних помешкань для пам'яток середнього етапу Буго-Дніпровського межиріччя. Загалом же нині може йтися про певні розбіжності в традиціях будівельної справи в різних регіонах та на різних етапах розвитку Трипільля.

Насамперед вважаю себе учнем та щирим прихильником поглядів ювілярки. Попри дискусії між нами з певних проблем, основне, що вклала в мене Олена Василівна, — як би не було важко, в науці треба йти власним шляхом, досконально опрацьовувати джерела і бути готовим до сприйняття нових ідей. Ретельне вивчення матеріальних решток — головний чинник, що просуває вперед археологічну науку на шляху наближення до істинного пізнання давньої історії. Саме цим принципом керується і присвятила цьому життя Олена Василівна Цвек.

Е.В. ОВЧИННИКОВ

ДО 75-РІЧЧЯ ІВАНА ТИХОНОВИЧА ЧЕРНЯКОВА

Виповнюється сімдесят п'ять років відомому українському археологу та історичному Івану Тихоновичу Чернякову. Вчений народився 21 жовтня 1936 р. у с. Нова Слобода Путивльського р-ну Сумської обл. Після закінчення семирічки у 1951—1955 рр. навчався у Путивльському педагогічному училищі, де захопився археологією: побував на розкопках слов'янського могильника поблизу с. Волинцеве непода-

лік Путивля, під орудою Д.Т. Березовця брав участь в обстеженні городища та поселення мар'янівської культури біля с. Бунякине.

У 1955—1960 рр. Іван Тихонович навчався на історичному факультеті Одеського університету, його вчителями були М.Ф. Болтенко, М.С. Синіцин і П.Й. Каришковський. Ще студентом він брав активну участь в археологічних експедиціях: розкопках поселення сабатинівської культури поблизу хут. Черевичне, курганів біля сіл Чорноморка та Усатове; за участю І.Т. Чернякова були закладені перші шурфи та розкопи на

© С.Б. ОХОТНИКОВ, А.С. ОСТРОВЕРХОВ,
Л.В. СУББОТИН, 2011